

**ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У
«СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ПАВЛА БІЛЕЦЬКОГО-
НОСЕНКА**

Вступ. Хоч основу сучасної української правничої термінології складає питома лексика, проте у процесі свого формування терміносистема регулярно зазнавала суттєвого впливу іноземних мов, у тому числі й латинської. Незважаючи на несприятливі суспільно-політичні обставини, спричинені передусім тривалою відсутністю державності, «основне питома ядро термінологічної лексики розвивалося на власній етнічно-мовній основі шляхом мобілізації внутрішніх словотворчих ресурсів та засвоєння іншомовних термінів і терміноелементів, зокрема інтернаціональних, що сприяло інтеграції української та європейської терміносистем» [1, с. 87]. Від часів античності й до ранньомодерної доби латинь виконувала функцію основної мови європейської науки та культури. У зв'язку зі значним впливом римського права протягом XIV–XVIII ст. вона перетворилася на універсальну форму існування правової культури в комунікативному просторі більшої частини європейського континенту. Лексику мови українського права з погляду її походження вивчали М. Вербенєц, М. Клочко, М. Паночко, О. Сербенська тощо. Про значний вплив латині на формування національної суспільно-правничої термінології йдеться у студіях Н. Давиденко. Однак особливості використання правничих термінів-латинізмів українськими лексикографами першої половини XIX ст. все ще залишаються поза увагою вітчизняних лінгвістів.

Метою запропонованого дослідження є характеристика правничої термінології латинського походження, вміщеної до складеного протягом 1838–1843 рр. «Словника української мови» П. Білецького-Носенка, що

дозволить глибше висвітлити етимологію, структурно-семантичну організацію та лінгвокультурну специфіку української юридичної мови XIX ст.

Основний розділ. Джерелами запозиченої з латині правничої термінології для лексикографа слугували статuti Великого князівства Литовського, збірник законів Магдебурзького права й пам'ятки діловодства Української гетьманської держави. Найбільше латинізмів (20 одиниць) у словнику припадає на притаманну юридичним текстам суспільно-політичну лексику, зокрема назви органів, установ і посад Гетьманщини (*индутный* «збирач податків, особливого акцизу; касир, скарбник»; *касса* «скарбниця, скарбова канцелярія»; *коллегія*; *статутовый* «законник (юрист)» тощо), а також ділових паперів (*компутъ*, *метрика*, *реестръ*, *универсалъ*, *цидуля* тощо). Меншою мірою латинські запозичення представлені в термінології цивільного права, а саме майновій лексиці (7 одиниць) (*мизерія* «бідне рухоме майно», *орандаровати*, *оренда*, *орендарь* тощо) та найменуваннях документів (5 одиниць) (*кондиція*, *статутъ*, *суплика*, *тестаментъ* тощо). Порівняно з двома попередніми групами кримінально-процесуальні терміни латинського походження фіксуються значно рідше. Йдеться про дефініції злочинів (*мордъ*, *мордація*, *мордованье*, *хвальшь* «2). Неправда; неправдивий учинок (слово ділове)» [2, с. 374] тощо), а також видів і об'єктів покарання (*банизировать*, *баницинный*, *баниційный*, *пьяга* «страта»).

Як бачимо, комплекс запозичень з латині охоплює слова зі значенням предметності в широкому розумінні, ознак, дій та станів. При цьому вони можуть належати не лише до однієї галузі права, а й мати міжгалузевий характер. Так, одинадцять лексем, що відображають різноманітні процесуальні заходи та їхніх учасників, паралельно використовувалися як у цивільному, так і в кримінальному праві. Пор.: *ветовати*, *декретъ* «Вирок суду. Ухвала (слово ділове)» [2, с. 113], *контroversія*, *супликовати*, *процессъ* «Позов, позовна справа (слово

ділове)» [2, с. 304], *инстигаторъ* та ін.

Як свідчить досліджуваний матеріал, терміни-латинізми зазнавали в українській мові семантичної, морфологічної, синтаксичної та словотворчої адаптації. При цьому вони нерідко вступали з питомими та запозиченими номінативними одиницями в синонімічні семантико-стилістичні зв'язки. Пор.: *банизировать* – *выволати*, *доношение* – *жалобница* – *суплика*, *индутъ* – *мито* тощо. Крім дублетів (*банищинный* – *выволенный*, *компутъ* – *реестръ*), латинізми можуть входити до синонімічних рядів із лексемами, що відрізняються додатковими значеннєвими відтінками, обсягом семантики та емоційно-експресивним забарвленням (*мордація* – *турбованье* – *торганье*). Також на сторінках словника спостерігається дериваційна варіативність, коли для позначення того ж самого правового поняття до запозиченої з латинської мови твірної основи приєднувалися різні афікси. Пор.: *мордъ* – *мордація* – *мордерство* – *мордованье*. Про перебіг процесів засвоєння латинізмів також свідчать наведені П. Білецьким-Носенком приклади їх потрапляння до шару просторічної лексики: *реестръ* – *лейстеръ*, *универсаль* – *ниверсаль*. Хоча специфіка юридичного терміна й передбачає «точність, прагнення до однозначності» [1, с. 84] у межах своєї терміносистеми, словник містить низку багатозначних запозичень, що співвідносяться з кількома зазвичай суміжними поняттями: «**Статутъ** (ім. чол. р.) Книга законів. Закони взагалі. Уложення. Статут (кодекс)» [2, с. 340], «**Универсаль** (ім. чол. р.) 1). Грамота гетьманів , королів на чини, на маєтки. Маніфест. Указ на право володіння... (слово канцелярське з латині). 2). Оприлюднення до загального відома» [2, с. 365]. Широко розповсюджена синонімія, випадки полісемії й недиференційованості значень були проявами поліномії – термінологічної надлишковості, спричиненої недостатньою впорядкованістю системи правових понять, оскільки протягом XVI–XVIII ст. правове мислення носило суперечливий характер, поєднуючи в собі професійну й буденну правосвідомість. При цьому латинізми

формували спеціальну юридичну термінологію, що, на відміну від так званих паратермінів, представляла професійну правосвідомість.

За структурою майже всі зафіксовані П. Білецьким-Носенком латинізми є простими утвореннями. І лише до двох складених термінів (*виновный реестрь* і *дильчий реестрь*) входять запозичені з латинської мови компоненти.

«Схожою рисою юридичної терміносистеми української та польської мов, – наголошує М. Вербенець, – можна вважати спільні запозичення латинських юридичних термінів. Причому такі лексеми потрапили до польської мови з німецької та французької, а вже через посередництво польської до української мови» [3, с. 108]. Основним екстралінгвістичним фактором проникнення латинських термінів і правових понять до української юридичної термінології було тривале перебування українських етнічних земель у складі Речі Посполитої, правова система якої зазнала значного впливу римського права. Паспортизуючи латинізми, П. Білецький-Носенко здебільшого зазначає, з якої мови вони запозичені, й наводить паралелі з інших мов. Пор.: «**Баницинный, баниційный, -ая, -ее** (прикм.) Слово ділове, з латині: засуджений на вигнання з держави. Див. **Виволанный. Вигнанець**» [2, с. 50]; «**Тестаментъ** (ім. чол. р.) 1). Заповіт. Духовний запис. Див. **Духовниця**. 2). Книги священні Нового Заповіту. Слово латинське, французькою: *testament...*» [2, с. 351].

Висновки. Загалом латинізми після питомої української лексики й полонізмів становлять третю за чисельністю групу юридичної термінології словника П. Білецького-Носенка. Активне використання лексикографом запозичень з латинської мови з одного боку свідчило, що протягом XVI–XVIII ст. вони слугували продуктивним способом поповнення правничої термінології, а з іншого – що на середину XIX ст. процес термінотворення й терміновикористання починає набувати усвідомленого характеру. Однак широке залучення упорядником пам'яток староукраїнського діловодства призвело до того, що чимало запозичень з латині виявилися історично

неперспективними, оскільки вже на початок ХІХ ст. вони вийшли з ужитку й потрапили до розряду історизмів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць* / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2005. Вип. 6. С. 84–89.
2. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с.
3. Вербенєц М. Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2004. Вип. 10. С. 103–115.